

СВЕТИ
ЋИРИЛО И МЕТОДИЈЕ

863–2013

БЕОГРАД 2014

ОБРЕТЕЊЕ МОШТИЈУ
Св. КЛИМЕНТА РИМСКОГ, ДЕТАЉ:
СВЕТИ ЂИРИЛО И МЕТОДИЈЕ,
МЕНОЛОГ ВАСИЛИЈА II МАКЕДОНЦА
(VATICANUS GRAECUS 1613)

СВЕТИ ЂИРИЛО И МЕТОДИЈЕ
И СЛОВЕНСКО ПИСАНО НАСЛЕЂЕ
(863–2013)

INSTITUTUM LINGUAE SERBICAE
ACADEMIAE SCIENTIARUM ET ARTIUM SERBICAE
PALAEOSLAVICA ET SERBICA ANTIQUA I

SANCTI CYRILLUS ET METHODIUS
ET HEREDITAS SLAVICA LITTERARIA
DCCCLXIII–MMXIII

BELGRADI MMXIV

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

Старословенско и српско наслеђе 1

**СВЕТИ ЋИРИЛО И МЕТОДИЈЕ
И СЛОВЕНСКО ПИСАНО НАСЛЕЂЕ
863–2013**

БЕОГРАД 2014

УРЕДНИЦИ
Др Јованка Радић
Др Виктор Савић

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР
Др Димитрије Е. Стефановић, Др Гордана Јовановић,
Др Љиљана Јухас-Георгиевска, Др Вања Станишић,
Др Јованка Радић, Др Виктор Савић

РЕЦЕНЗЕНТИ
АКАДЕМИК ПРЕДРАГ ПИПЕР
АКАДЕМИК АЛЕКСАНДАР ЛОМА

COLLEGIUM REDACTORUM
DR DIMITRIJE E. STEFANOVIĆ, DR GORDANA JOVANOVIĆ,
DR LJILJANA JUHAS-GEORGIEVSKA, DR VANJA STANIŠIĆ,
DR JOVANKA RADIĆ, DR VIKTOR SAVIĆ

REDIGERUNT
DR JOVANKA RADIĆ
DR VIKTOR SAVIĆ

RECENSUERUNT
PREDRAG PIPER, ACADEMIAE SOCIUS ORDINARIUS
ALEKSANDAR LOMA, ACADEMIAE SOCIUS ORDINARIUS

Кијевски листићи (НБУ, ДА/П 328)
2б, глагољица

САДРЖАЈ

Анатолий А. Турилов, К изучению великоморавского литературного наследия между двумя юбилеями: промежуточные итоги, спорные вопросы и перспективы 1

ИСТОРИЈА

Алексей М. Пентковский, Славянское богослужение в архиепископии святителя Мефодия 25

Срђан Пириватрић, Ђирилометодијевске традиције и српске области пре постанка аутокефалне цркве у краљевству Немањића 1219. године 103

Станоје Бојанин, Ђирилометодијевска традиција у покајничким књигама српске редакције (XIV–XVII век) . . . 125

ЈЕЗИК

Вања Станишић, Словенска писменост и средњовековни алфабети грчкога круга 151

Јасмина Грковић-Мејдор, О преводачком умећу Солунске браће: стсл. каџти са 169

Зорица Никитовић, О глаголу глаголати у Маријином јеванђељу 187

Јованка Радић, О еквиваленцији старословенског чесо || чѣто и српског *шиџа* || *шиџо* 199

Марта Бјелетић, О придевима типа *милосрдан* (прилог проучавању сложеница у српском језику) 217

Наташа Драгин, Синтаксичке одлике Прогласа Константина Филозофа (Хил 23)	237
Марина Курешевић, Функционалностилске одлике језика Житија Константина Филозофа из Рилског зборника Владислава Граматика: хипотактичке структуре	255
Виктор Савић, Редакцијске одлике прве странице Кијевских листића	277
Јелица Стојановић, Сложенице у Горичком зборнику	309
Исидора Бјелаковић, Астрономија код Срба од XIII до XIX века: (дис)континуитет термилошког система	329

КЊИЖЕВНОСТ

Љиљана Јухас-Георгиевска, Карактеризација јунака у старословенским житијима Ђирила и Методија и у српским житијима прве половине XIII века	349
Драгиша Бојовић, Трагом софиолошких идеја – од старословенских извора до српских средњовековних писаца	375
Томислав Јовановић, Најстарији словенски преводи апокрифа и њихови српски преписи	389
Гордана Јовановић, Солунска браћа Ђирило и Методије у старим српским родословима и летописима	407
Љупка Василев, Два непозната слова на Успење Богородице Климента Охридског	419

БИБЛИОГРАФИЈА

Ана Голубовић, Виктор Савић, Прилог библиографији домаће ћирилометодијевистике	447
---	-----

МАРТА БЈЕЛЕТИЋ

О ПРИДЕВИМА ТИПА МИЛОСРДАН
(ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ СЛОЖЕНИЦА
У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ)

У раду се прати судбина лексичке породице придева *милосрдан*, почев од савременог стандардног језика па уназад, све до старословенског. Полазећи од Гусманијевог тумачења стсл. *милосрѣдъ* као хибридног калка према ствнем. *miltherzi*, придев *милосрдан* смешта се у контекст сличних образовања (тј. придевских сложеница са првом компонентом *мило-* и оних са другом компонентом *-срд(ан)*) на свим хронолошким нивоима, чиме се пружају додатни аргументи којима се оспорава његова прасловенска старина.

Кључне речи: српски језик, старосрпски, српскословенски, прасловенски, етимологија, сложенице, придеви, *милосрдан*.

Једнотомни *Речник српскога језика* Матице српске, као најновији лексикографски извор стандардног српског језика, доноси следеће речи из породице придева *милосрдан*: *мило̀срдан* / *мѝлоср̄дан* adj. 'који је доброг срца, који чини добра дела, племенит, човечан, добротив, милостив, дарежљив', *мило̀срднѣк* m. 'онај који је милосрдан, онај који помаже људима, чини добра дела; редовник из реда милосрдне браће', *мило̀срдница* f. 'она која је милосрдна, која удељује милост (о Богородици); милосрдна сестра', *мило̀срдно* / *мѝлоср̄дно* adv. 'на милосрдан начин, милостиво, добротиво', *мило̀срднѣстѣ* / *мѝлоср̄днѣстѣ* / *мило̀ср̄днѣстѣ* f. 'особина онога који је милосрдан, милосрђе' и *мило̀срђе* / *мѝлоср̄ђе* n. 'осећање сажаљења, самилости, љубави, болећивости према ономе који трпи, пати, милосрдност; доброта, племенитост; добро, милосрдно дело, племенит поступак,

* Марта Бјелетић, Институт за српски језик САНУ, Етимолошки одсек.

Овај прилог је резултат рада на пројекту Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика* (бр. 178007), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

доброчинство' (РСЈ).¹ У шестотомном Матичином речнику наведена је још само именица *милосрдништво* 'милосрђе' (РСМ).

Речник САНУ, заснован како на књижевном тако и на дијалекатском материјалу, проширује овај списак следећим лексемама: *милосрдништво* п. 'милосрђе', *милосердије* п. рсл. 'милосрђе': *Кадъ у гнъизду црногъ тежкосерд'я | Излеже се, да га после каля, | Треба иматъ са тымъ милосерд'я* Суботић Василиј, 1853, *милосрдив* адј. заст. 'милосрдан', *милосрдије* п. (ссл. *милосрдије*) заст. 'милосрђе' Његош, *милосрдствоваџи* импф. заст. 'помагати из милосрђа, из самилости', *милосрђење / милосрђење* п. заст. 'милосрђе' (РСА). Већина наведених облика окарактерисана је као застарела, с тим што је уз неке од њих дато и порекло (рускословенски, српскословенски).²

Речник ЈАЗУ, као лексикографски извор историјског усмерења, прослеђује наведене речи до њихових првих помена,³ а породицу придева *милосрдан* проширује следећим лексемама: *милосрд* адј. 'милосрдан', *милосрдиџи се* импф. 'бити милосрдан', *милосрдњак* т. 'милосрдник', *милосрдњи* адј. 'милосрдан' (само код једног писца), *милосрдовџи* импф. 'бити милосрдан', *милосрдство* п. 'милосрђе', *милосрдствовање* п. 'милосрђе' (РЈА).⁴ На основу

¹ Од облика са негацијом регистровани су следећи: *нѣмилосрдан / немилосрдан* адј. 'који је без милосрђа, немилостив', *нѣмилосрдно / немилосрдно* adv. 'без милосрђа, безобзирно', *нѣмилосрдности* f. 'особина онога који је немилосрдан, онога што је немилосрдно', *нѣмилосрђе / немилосрђе* п. 'одсуство милосрђа, сажалења, самилости, љубави, бриге према другом, нарочито ономе који пати, немилосрдност, бездушност' (РСЈ). У шестотомном Матичином речнику наведена је још само именица *немилосрдник / нѣмилосрдник* т. 'онај који је немилосрдан' (РСМ).

² Од облика са негацијом, осим горепомнутих (в. нап. 1), регистровани су следећи: *нѣмилосрдив* адј. заст. 'немилосрдан', *немилосрдник / нѣмилосрдник* т. 'онај који је немилосрдан, онај који је без милосрђа, сажалења, саосећања за другог', *немилосрдница / нѣмилосрдница* f. 'она која је немилосрдна, она која је без милосрђа, сажалења, саосећања за другог', *немилосрдњак / нѣмилосрдњак* т. заст. 'немилосрдник' Даница 1866 (РСА).

³ У РЈА се не наводе облици: *милосрдница, милосрдништво, милосрђење, милосердије и милосрдије*.

⁴ Са по једним примером илустроване су следеће речи: *милосрдња* f. 'милосрђе', *милосрдности* f. 'милосрђе' (можда грешком од *милосрдности*), *милосрдовџи* импф. 'милосрђан', *милосрђан* адј. 'милосрдан', при чему се облици *милосрђив* адј. 'што припада милосрђу' и *милосрђивџи се* импф. 'бити милосрдан' третирају као непоуздани. Од облика са негацијом регистровани су следећи: *нѣмилосрд*, *немилосрдан* адј., *немилосрдник* т., *нѣмилосрдности* f., *немилосрдњак* т., *нѣмилосрдство, немилосрђе* п. (РЈА).

података изнетих у одредницама сазнајемо да је именица *милосрђе* посведочена од XII века, облици *милосрџ*, *милосрдан*, *милосрдно* и *милосрдоваџи* од XIV (при чему се претпоставља да је глагол из црквенословенског), док се реч *милосрдносѣ* појављује тек почетком XVIII века.

Тако се из садашњости враћамо у епоху старосрпског, народног језика Срба у средњем веку из којег се развио савремени српски језик, и српскословенског, књижевног језика Срба у средњем веку, у којој су већ постојале речи: *милосрѣднѣ* п. ‘*miser cordia*’: по *милосрѣдью* его MS 5, таѣн ѿ мнѣ великоѣ *милосрѣднѣ* своѣ MS 90; ‘*benignitas*’: донде краљства мн поклицарѣ града Двѣровника са всакою любѣвью и *милосрѣдѣемъ* MS 254, прѣднсмѣ с *милосрѣдѣемъ* господина Радосава себе за брата MS 343; *милосрѣдовати* (се) *impf.* ‘*misereri*’: *милосрѣдоваѣ* ѿ мнѣ Првовенчани 5, *милосрѣдовавш* се и съзидаѣхъ храмъ MS 110; *милосрѣдѣ* *adj.* ‘*misericos*’: боѣ *милосрѣдѣ* ѿ насъ боудеть Теодосије 81; *милосрѣднѣ* *adj.* ‘*misericos*’: *милосрѣдноѣ* сънитнѣ на землю MS 86, призрѣвн на мѣ *милосрѣдннѣ* си ѿкоды MS 110; ‘*benignus*’: да бѣде *милосрѣднѣ* (краљ) Двѣровникъ MS 241, *милосрѣдно* прицалдо ѿпѣѣннѣ града Двѣровника за наше прѣѣтели MS 254, много *милосрѣдно* захвалюемо Пуциѣ 5, *немилосрѣднѣ* п. ‘*immiser cordia*’: *милосрѣдною* оутробоу ѿтъ насъ *немилосрѣдѣемъ* заклюти Теодосије 119 (Даничиѣ).⁵

Ако се по хронолошкој оси спустимо још једну степену ниже, доћи ћемо до старословенског односно црквенословенског. У најстаријим канонским споменицима налазимо следеће облике: *милосрѣднѣ* п., *милосрѣдовати* *impf.*, *милосрѣдѣ* *adj.*, *милосрѣднѣ* *adj.* (CC). У нешто млађим, такође црквеним изворима, забележене су и речи *милосрѣдно* *adv.*, *милосрѣдствнѣ* п. (SJS).⁶ Најшири скуп лексема које припадају овом гнезду доноси Миклошичев речник, у великој већини на основу српскословенских извора: *милосрѣднѣ* са *impf.*, *милосрѣднѣ* п., *милосрѣдовати* *impf.*, *милосрѣдѣ* *adj.*, *милосрѣдно* *adv.*, *милосрѣдствнѣ* п., *немилосрѣдѣ* *adj.* (Miklosich).

⁵ Извори које Даничиѣ користи у речнику овде носе другачије скраћенице: Првовенчани – *Живой св. Симеуна. Найисао краљ Сѣефан*; Пуциѣ – *Сѣоменици срѣбски. Прейисао кнез Мѣдо Пуциѣ*; Теодосије – *Живой свѣтоѣа Саве. Найисао Теодосије*; MS – F. Miklosich, *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii*. Wien, 1858.

⁶ Прашки речник, наравно, бележи и облике: *милосрѣднѣ* п., *милосрѣдовати* *impf.*, *милосрѣдѣ* *adj.*, *милосрѣднѣ* *adj.* (SJS).

На овој степеници ћемо се привремено зауставити, иако постоје и тумачења према којима се придев *милосрд(ан)* пројектује на прасловенску раван, те се реконструише његов праоблик **mīlosъrdъ(jb)* (уп. ЭССЯ 19: 42).

Порекло разматраних речи није сасвим јасно. Преглед досадашњих тумачења, уз прихватање једног од њих, недавно је изложила Ж. Шарапаткова (ŠARAPATKOVÁ 2012), а ми ћемо то овде укратко поновити.

За предлогак стсл. *милосрѣдъ*, *милосрѣднѣ* најчешће се узима лат. *misericors* ‘милосрдан’ или ствнем. *armherz* или гот. *armahairts* ‘id.’. Други део сложенице је у свим наведеним речима семантички идентичан (стсл. -срѣдъ, лат. -cors, ствнем. -herz, гот. hairts). Проблем представља значење првог дела, тј. поређење стсл. *милъ* са лат. *miser-* и герм. *arm-*. Првобитно значење придева **mīlъ* било је ‘мио, пријатан’, ‘драг, вољен’, ‘привлачан’ итд. У старословенском, за разлику од осталих словенских језика, придев *милъ* и његови деривати припадају хришћанској терминологији, пошто служе за исказивање хришћанске љубави према ближњему.⁷ Лат. *miser* значи ‘јадан, убог, несрећан’, такође ‘сиромашан, безначајан, лош’ итд. Лат. *misericors* је несумњиво предлогак германских сложеница, ствнем. *armherz* и гот. *armahairts*, јер се са њима семантички поклапа: герм. *arma-* значи у ствнем. ‘јадан, убог, низак, непокретан’, у старонордијском ‘несрећан’, али и ‘који узрокује несрећу’, у староенглеском ‘усамљен’ итд. Ни лат. *miser-*, ни герм. *arma-* нису, дакле, једнозначни синоними слов. *mīl-*.

Лат. *misericors* се сматра калком гр. εὐσπλαγχνος ‘добросрдачан’, што се опет спотиче о семантичку разлику у првом делу сложенице, лат. *miser-* према гр. εὖ- (гр. σπλάγχνα означава унутрашње органе – плућа, срце, бубреге; значење ‘срце’ се у Септуагинти и Новом завету преноси, под семитским утицајем, на ‘душевно стање’, одатле ‘саосећање, милосрђе’). Због тога у ову везу сумња Х. Хумбах (Нумвасн 1969: 352n, цитат према: ŠARAPATKOVÁ 2012: 220) и сматра да је она могућа једино под претпоставком да се лат. *miser* семантички приближило лат. *misereri* ‘саосећати, сажалити се’ и стекло и значење ‘саосећајан’, слично као што се гот. *arma-* у *armahairts* приближило речи *arman* ‘смиловати се’. Лат. и герм. сложеница имала би, дакле, значење ‘који има саосећајно срце’.

⁷ В. и ŠARAPATKOVÁ 2014.

Другачији предложак за стсл. *милосрѣдъ* нашао је Р. Гусмани (GUSMANI 1982–1983: 106–109, цитат према: ŠARAPATKOVÁ 2012: 221) – ствнем. *miltherzi* ‘милосрдан’, ‘који има саосећајно срце’, што је адаптација англосаксонског *mildheort* ‘id.’ које је, према његовом мишљењу, енглеска мисија донела на просторе источних Франака; тамо се овај термин сусрео са лат. калком *armherzig*. Слов. *милосрѣд(ьн)ъ* је, дакле, вероватно преузето из ствнем. *miltherzi*, и то као хибридни калк: његов први део је био прилагођен слов. придеву *mil-* и уобичајеном начину творења домаћих сложеница са спојним вокалом -о-. Истовремено је под утицајем ствнем. *milt-* ‘саосећајан’ дошло до семантичког помака од ‘мио, драг’ до ‘саосећајан’, ‘достојан сажалења’ који је у старословенском обухватио целу породицу придева *milъ*, док је у осталим словенским језицима остао ограничен само на први део сложенице. Други део *-herzi* је био преведен. Овакви хибридни калкови могли су настајати управо тамо где је део преузимане сложенице био гласовно близак словенској лексичкој јединици. Стсл. сложеница *милосрѣдъ*, која означава једну од основних хришћанских особина, била је вероватно на чешком простору (уп. стчеш. *milosirdny*) преузета од франачких (баварских) мисионара још пре доласка византијске мисије и затим као згодан термин укључена у старословенски. Постала је саставни део хришћанске терминологије у скоро свим словенским језицима⁸ (ŠARAPATKOVÁ 2012: 219–221).

У даљем излагању анализираћемо разматрани придев у контексту сличних образовања (на свим хронолошким нивоима) и, полазећи превасходно од српског материјала, између осталог покушати да пружимо додатне аргументе којима се оспорава његова прасловенска старина.

Један од првих таквих аргумената јесте објашњење дато у RJA под одредницом *милосрѣ*: „ово није права народна ријеч (није јој се наша ниједна потврда из простонароднога штокавског говора у грађи за овај рјечник сакупљеној), него више књижевничка (као и *милосрдан*). Слабо се налази и у другим слав. језицима“ (RJA VI 684).⁹

⁸ Уп. мак. *милосрден*, буг. *милосърден*, слн. *milosřden*, чеш. *milosrdny*. Стпољ. *milosier(d)ny* преузето је из старочешког, док је рус. *милосѣрд(н)ый* преузето из старословенског, да би се затим проширило у украјински и белоруски.

⁹ У одредници се такође прати фонетски развој разматране речи: „у штокавском говору до XVI вијека било је *милосрдје*, у XVI и XVII вијеку и у XVIII

Дато објашњење подупире и чињеница што је Вук у свој *Рјечник* од читаве лексичке породице унео само ову именицу, и то само у изразу *Госџа од милосрђа* ‘Црква милостиве Госпе’, са потврдом из Дубровника (Вук).¹⁰

Да бисмо стекли јаснију представу о статусу придева *милосрдан* у српском језику, морамо га сместити у окружење осталих придевских сложеница које у свом саставу садрже компоненте *мило-* и *-срд(ан)*. Почећемо од сложеница са првом компонентом *мило-*.

Речник САНУ доноси обиље примера:¹¹ *миловџдан / милџдан* ‘пријатан за гледање’, *милџласан* ‘који лепо пева, који има пријатан глас; који лепо звучи, милосвучан’, *милџук* ‘који мило гуче, прича’, *милџдух* ‘мирисан, миришљав’, *милџдушан* ‘који је благе нарави, добродушан, кротак; који има пријатан мирис’, *милозџбран* ‘слаткоречив’, *милџзвук*, *милозвучан / милџзвучан* ‘благозвучан, мелодичан’, *милокрџван* поред *милџкрџ* заст. ‘доброћудан, благ; умилан’, *милџлик* ‘леп, љубак’, *милџљубан* поред *милџљубак* заст. ‘љубак, леп’, *миломирџсан* заст. ‘миомирисан’, *милџок* ‘који има лепе очи, благ поглед’, *милџрек*, *милџречан* ‘лепорек, речит; слаткоречив’, *милџста-сан* ‘стасит’, *милџшџжан* ‘сетан’, *милџћуд*, *милџћудан* ‘доброћудан’, *милџчујан* ‘милосвучан’ (РСА).¹²

Поред ових речи, које нису ни на који начин маркиране (осим понегде као заст. = ‘з а с т а р е л о’), у речнику се наводе бројни примери пропраћени следећим квалификаторима:

до половине било је и *милосрдје* и *милосрђе*, а од половине XVIII вијека до данас само је *милосрђе*. Што неки шток. писци још и у другој половини XVIII вијека пишу *милосрдје*, то је према старијим писцима“ (RJA VI: 685).

¹⁰ Уп. А. Лома. *Од Св. Саве до Вука: сведочанствџва срџској народној језика*. Међународни научни скуп „Вук Стефановић Караџић (1787–1864–2014)“, 4–6. децембар 2014, Београд.

¹¹ Овде ћемо се ограничити само на придевске сложенице (које не морају обавезно имати идентичну творбу као *милосрд(ан)*), не наводећи при том њихове изведенице (нпр. само *милџласан*, али не и *милоџласак*, *милџџласје*, *милџласно*, *милџласноџсџ*). Такође не наводимо прилошке, именичке и глаголске сложенице, иако њихов број није занемарљив (уп. нпр. *милџслуџно* ‘милосвучно, мелодично’, *милџмуџа*, *милџмуџица* ‘жена која много воли свог муџа’, *милоџаџиџи* ‘обасипати ласкањем’).

¹² Матичин једнотомник бележи следеће примере: *милозвучан*, *милокрџван*, *милџлик*, *милџок* и *милџрек* (РС).

1. 'к о в а н и ц а' — *мѝлобѝжан* 'који је пријатних боја', *мѝлокрѝжан* 'који је лепог кроја, складан', *милѝлейѝан* 'који се односи на пријатно лето, летњи', *мѝлодѝран* 'милосрдан, милостив; добротворан'¹³;

2. 'п е с н и ч к и' — *мѝлоѝрдан* 'склон нечему грдном, наопаком (?)', *мѝлодрѝжан* 'с којим је пријатно дружити се', *милѝноѝ* 'који има лепо грађене ноге', *мѝлоѝдѝжан* заст. 'који лепо пева; милозвучан, мелодичан', *милѝсладак* 'милозвучан, благозвучан', *милѝслѝсѝан* 'пријатан, угодан', *мѝлоцвеѝан* 'пун цвећа, цветан', *милѝшиѝран* 'шарен';

3. 'к о в а н и ц а' + 'п е с н и ч к и' — *мѝлобрѝжан* 'милозвучан', *мѝлозрѝчан* 'зрачан, светао, блистав', *мѝлокрѝсан* 'прекрасан, диван';

4. 'н е о б и ч н о' — *мѝлодѝван* 'мио, диван, леп', *милѝскладан* 'пријатан за слушање', *милѝслѝван* 'мио и славан', *милѝслуѝан* 'који слути нешто мило';

5. 'н е р а с п р о с т р а њ е н о' — *милѝшѝјан* 'тајанствен', *милѝшѝвѝран* 'милосрдан', *милѝшѝечан* 'милозвучан', *милѝдусѝ* 'милосборан, слаткоречив' (РСА).

Од народних речи из категорије која нас овде интересује (а које носе квалификатор 'п о к р а ј и н с к и' или 'е т н о г р а ф и з а м') Речник САНУ наводи сложенице *мѝлогрѝ* 'име одмила', *мѝлогрѝа* 'id.'¹⁴, *милѝока* 'име овци'¹⁵ (РСА).¹⁶

¹³ Од *мѝлодѝр* 'дар из милости, милостиња' < нем. *Gnadengabe* (RJA).

¹⁴ Уп. и следећа имена одмила: *мѝлобраѝ*, *мѝлодух* / *милѝдух*, *милѝрѝанка*, *милѝрѝанче* (РСА).

¹⁵ Уп. и следећа имена животиња: *милѝбара* / *мѝлобара*, *милѝбера* / *мѝлобера* 'име кози', *милѝдѝунка* 'име овци' (РСА).

¹⁶ Посебну групу сачињавају народни ботанички називи: *мѝлобѝд* 'васиљак; шафраника', *мѝлобѝд* / *милѝбѝд* 'селен; сиљевина', *миловѝзак* 'бели слез', *мѝлоѝлѝд*: Милоглед је некакво корење, што га циганке дају момцима, па ће их, као бајаги, девојке волети, *мѝлоѝлече* '*Listera ovata*, обзев', *милога* 'селен; сељевина', *милогер* 'милодух, селен (?)', *мѝлодѝн* 'селен', *мѝлодух* / *милѝдух* 'селен; сиљевина', *милѝдѝгучица* 'селен', *милѝдѝушац*, *милѝдѝушка* 'селен', *милогѝвљевина* 'лишће и цвеће милодуха; милодух', *милѝдѝмужница* 'трава која има чудотворну моћ да омили мужу жену', *мѝлоѝрѝн* 'назив за неке врсте гладиша, *Oponis hircina*, *O. proscarpens*, *O. spinosa*. Народне су и следеће сложенице: *милѝбрука* 'спадало, шаљивција; весела згода, шала', *милѝдѝруковић* 'спадало', *милѝдѝлѝвка* зоол. 'виоглавка', *милѝрѝјски* 'који је као из раја' (РСА). Последња потврда је сумњива. Ради се о стиху (десетерац) народне песме, забележеном у области Тимока: *мили куме, милорајско цвеће*, где је записивач могао низ од два атрибута *мило рајско* схватити као сложеницу.

Речник ЈАЗУ доноси знатно мањи број сложеница са *мило-*, од којих је већина горе већ поменута, али наводи и неке нове: *милолажан* ‘ласкав’,¹⁷ *милообразан* ‘који је мила образа’, *милохоџан* ‘драговољан’. Од сложеница потврђених само једним примером бележи следеће: *миловољан* ‘милостив’, *милодан* ‘мило, милостиво дан’, *милодишан* ‘који мило дише, тј. мирише’, *милојадан* ‘мио и јадан, тужан’, *милоличан* ‘милокрван’, *милољудан* ‘мио људима’, *милойун* ‘мио и пун (о класу)’ (РЈА).¹⁸

Ако се опет вратимо у језичку прошлост, уочићемо да је број придевских сложеница са првом компонентом *мило-* крајње ограничен. За старосрпски и српскословенски посведочени су практично само придеви који су тема овог рада, *милосръдь* и *милосръднь*, као и облик *милосръдъгнь* (ZETT 1970: 219 s.vv. *milosrǫdъ*, *milosrǫdънь*, *milosrǫdъчьнь*).¹⁹ Овде ипак треба ставити две ограде. Прво, у текстовима који су до нас дошли има мало узорака чистог старосрпског језика, јер је књижевни језик Срба у средњем веку био српскословенски.²⁰ Стога не можемо знати да ли је народни језик

¹⁷ Овај придев је развио богату породицу, уп. *милолаіање*, *милолаіаіи*, *милолаж*, *милолажа*, *милолажац*, *милолажица*, *милолажийи*, *милолажница*, *милолажник*, *милолажноси*. Од свих поменутих речи у РСА је забележен само глагол *милолаіаіи* (в. нап. 11).

¹⁸ Од читавог обиља овде набројаних сложеница са првом компонентом *мило-* (укључујући поред придевских и оне остале), Вук у свом *Рјечнику*, поред именице *милосръђе*, региструје још само ове: *милодбука*, *милодбуковић*, *милоду* / *милодух*, *милокрван* (Вук).

¹⁹ У Цетовој студији (ZETT 1970), као и у етимолошком речнику старословенског језика (ESJS), старословенске речи су транслитерисане и дате латиницом. Ми ћемо их наводити у оригиналу.

²⁰ „У богослужбеним књигама и другим штивима верске садржине старословенски је био једини језик који се смео употребити. Али поље његове употребе било је далеко шире. И највећи део средњовековне српске књижевности, оригиналне и преводне, био је исписан тим језиком. [...] Српскословенски преовлађује и у надгробним натписима, као и у записима по књигама, који најчешће потичу од монаха. Ипак се тај језик често меша с домаћим језичким елементима, очигледно зато што многи од записивача нису у потпуности владали црквеним језиком. У правним документима стање је било сложеније. Законници су у овом погледу подељени: српскословенски је језик преведених текстова, док је Душанов законик, настао у српској средини, редигован претежно народним језиком, с нешто примеса црквеног. У повељама српскословенски су по правилу уводи (аренге) [...], док у самој диспозицији преовлађује народни језик. У владарским даровницама манастирима аренге су опширне,

познавао још нека композита са иницијалном компонентом *мило-*. Њихова слаба заступљеност у Вуковом *Рјечнику* (в. нап. 18) могла би бити индикативна у том погледу. Друго, лексички слој сложеница у српскословенском језику до сада је само делимично проучен. Богата Цетова студија, која нам је послужила као извор, ограничена је самом грађом, иако жанровски разнородном.²¹

Слична је ситуација и у старословенском, где имамо забележене само придеве *milosrdъ* и *milosrdьнъ* (ESJS 475–476 s.v. *milъ*), али ни овде није извесно да су то биле и једине сложенице са иницијалном компонентом *мило-*. „Поређење са канонском грађом, наиме, не даје потпун одговор на питање да ли су одређена лексема или творбени модел постојали у периоду старословенског канона, будући да ваља правити јасну разлику између појмова *речник сѣарословенских сѣоменика* и *речник сѣарословенској језика*, о којем споменици само делимично сведоче“ (Грковић-Мејџор 1999: 181).

Коначно долазимо и до раздобља из којег немамо никаквих писмених потврда – до периода прасловенског језика – о чијој лексици можемо износити само претпоставке.

Поред придева **milosrdъ(jъ)*, у московском прасловенском речнику реконструисана су још три слична образовања са нултим суфиксом: **milokrъvъ(jъ)*, **milolikъ(jъ) / milolicъjъ*, **milovidъ(jъ)*. За придев **milosrdъ(jъ)* Трубачов, додуше, наводи тумачење према којем је у питању калк према лат. *misericors*, али га доводи у сумњу из творбених разлога: „привлачи пажњу архаична творба речи – присуство старог безафиксалног адјективног облика *-srdъ* од **srdьce*. Ово је нарочито уочљиво при поређењу са каснијом варијантом

теолошки фундиране и брижљиво стилизоване у складу с правилима византијске реторике. [...] С друге стране, народни језик је суверено господарио у пословним списима световног карактера: у писмима, у имовинским документима, па углавном и у повељама које су српски владари издавали Дубровнику“ (Ивић 2014: 33–34).

²¹ „Потоња истраживања текстова који нису укључени у ову студију откривају нове сложенице у нашим старим текстовима, оригиналним, преводним, али и онима који припадају фонду општецрквенословенске литературе. У циљу добијања потпуније слике о овом слоју српскословенског речника неопходно је проучити далеко већи број споменика“ (Грковић-Мејџор 1999: 179). У новије време на томе се увелико ради, уп. Недељков / Шкорић 1997; Барако 1999–2001; Грковић-Мајор 2003; Никитовић 2008; Никитовић 2010; Никитовић 2011; Никитовић 2014.

сложенице, заступљеном у рус. *милосердный*, пољ. *miłosierny*, с.-х. *милосрдан* и др.“ (ЭССЯ 19: 42).²²

Придев **milokrъvъ(jv)* реконструисан је само на основу српско-хрватских и руских потврда (id. 37), при чему је с.-х. заст. *милòкрв* забележено једино код Сарајлије (РСА), док се пример из Стулићевог речника сматра непоузданим (РЈА). Придев **milolikъ(jv)* реконструисан је на основу српско-хрватских, македонских и бугарских потврда (id. 37–38), али се с.-х. реч, први пут забележена у Шулековом немачко-хрватском речнику, сматра калком према нем. *von holdem Anlitz* (РЈА). Придев **milovidъ(jv)* реконструисан је на основу српско-хрватске, руске (именица!) и украјинске потврде, али је с.-х. придев забележен само у једном примеру код Павлиновића, са недовољно јасним значењем (РЈА), док је именица *мйловѣд* т. ‘леп призор’ окарактерисана као песничка (РСА). Овој групи придружује се и именица **milotъža* – првобитно сложени придев архаичног (бесуфиксалног) типа од **milъ* и **mъžъ* (ЭССЯ 19: 38).

У речнику се још наводе антропонимске сложенице различитих творбених типова: **milobъdъ*, **milodanъ*, **milodorgъ*, **milodrugъ*, **milogostъ*, **milonъgъ*, **miloradъ*, **miloslavъ* (ЭССЯ 19: 36–38),²³ неретко реконструисане само на основу примера из једног језика, или на основу једне једине потврде, или пак на основу ретких речи, каква је нпр. *милоган* ‘мило, милостиво дан’, забележена само у једном примеру код Зоранића (РЈА).

Прелазимо на сложенице са другом компонентом *-срг(ан)*. У савременом језику, судећи по *Обраћном речнику срѣскога језика*, регистровано их је свега неколико: поред *милòсрдан* / *немилòсрдан*, ту су још и *злòсрдан*, *лакòсрдг* и *свèсрдан* (ОРСЈ).²⁴ Размотрићемо сваку понаособ.

²² У речнику се реконструише и негирани облик **nemilosъrdъvъ(jv)* – сложеница одречног **ne* и придева *milosъrdъvъ(jv)*, каснија варијанта у односу на стари безафиксални адјективни облик *milosъrdъ(jv)* (ЭССЯ 24: 155).

²³ За детаље в. нап. 37.

²⁴ Као извори за овај речник коришћена су разна лексикографска остварења, између осталих РМС, РСА (првих 16 томова) и већи део рукописа РСЈ (детаљније в. ОРСЈ VIII–IX). „Ауторова је намера била да у овај речник унесе што је могуће више речи које спадају у савремени српски књижевни језик, као и супстандардне и нестандардне речи (у стандардном облику) шире распрострањености [...] а да изостави баласт (разне дијалекатске фонетске варијанте,

Придев *злосрдан* није забележен код Вука. Речник САНУ доноси следеће потврде: *злосрд* ‘срдит, љутит, гневан; назлобрз, једак’ Далм. и Херц., ЦГ, *злосрдан* ‘ид.’ књиж., Пољица, *злосрдије* п. арх. ‘љутња, гнев’, *злосрдийи* (се) покр. ‘љутити (се)’ ЦГ, Пољица, Далм. и Херц., *злосрднџи* f. ‘љутитост, срдитост, гнев’, *злосрднуџи* (се) ‘љутнути се, расрдити се’ необ., *злосрђа* m. необ. ‘љутица’ (РСА).²⁵ Из Речника ЈАЗУ сазнајемо да се придев *злосрд* среће у изворима од XV до почетка XIX века,²⁶ облик *злосрдан* од XVI века (код западних писаца и лексикографа, али и у Пољицама и Лици), именица *злосрднџи* од XVI до XVIII века (код западних писаца), глагол *злосрдији се* од XVIII века, *злосрднуџи* само у Шулековом немачко-хрватском речнику, именица *злосрђе* ‘срџба, гнев’ само код два дубровачка писца, једног из XVI а другог из XVIII века, *злосрђење* само у једном примеру, те да постоји и придев *злосрдији* (RJA). У старосрпском / српскословенском посведочен је облик *зълосрѣдъ* са претпостављеним грчким предлошком *δυσκάρδιος (ZETT 1970: 315 s.v. *zълосrѣdb*).²⁷ У старословенском, међу композитама на *зълѣ-*, ова сложеница није забележена (в. Цейтлин 1977: 238–240; уп. и ESJS: 871 s.v. *srѣdbse*).

непознате и неуобичајене архаизме, лоше или натегнуте околионализме и сл.). Елементе за то пружа у великој мери Речник САНУ, али он је тек на половини. [...] Захваљујући великом броју и великом обиму извора и сразмерно широким критеријумима [...] *Обрајни речник* представља у овоме тренутку вероватно најпотпунији [...] инвентар речи српскога језика“ (ор. cit. IX–X).

²⁵ У речнику књижевног језика забележени су облици: *злосрдан*, *злосрднџи*, *злосрднуџи се* (PMS).

²⁶ На основу извора које цитира Цет јасно је да прве потврде потичу из XIV века, а не из XV, како се каже у RJA (ZETT 1970: 315).

²⁷ „Ако за неку сложеницу нема еквивалента у грчком, то је могуће тумачити двојако. Или се ради о самосталном црквенословенском (старосрпском) образовању по наслеђеним или преузетим обрасцима, или непотпуна документованост средње- и новогрчке лексике у коришћеним речницима спречава изналажење постојеће грчке речи. Ова друга могућност је вероватнија за мноштво образовања. Замислимо је, додуше, да су *животопользнь*, *женьскороднь*, *златоподатель*, *вѣнџициенть*, *прѣвогласць* независна аналошка образовања, али би вредело труда потражити у византијским језичким споменицима *ζωφελής, *γυναικογενής, *χρυσодότης, *στέφανώνυμος, *πρωτόηχος. Такве конструкције [...] само су предлози који морају бити верификовани или [...] одбачени. Тек након тога чини се оправданим да се прихвати старосрпско-црквенословенско домаће образовање. Такав поступак води рачуна о чињеници да један знатан део извора нису преводи и да велика маса литургијске, хагиографске и хомилетске [проповедне] традиције није узета у обзир“ (ZETT 1970: 113, превод наш).

За прасловенски немамо података, из простог разлога што прасловенски речници још нису дошли до слова *z*.²⁸

Далеко мање потврда има придев *лакосрд*. Вук га не доноси, а Речник САНУ региструје само три облика: *лакòсрд* ‘који се лако расрди, напрасит, прек, плах’, *лакòсрдица* т. / ф. нераспр. ‘особа која се лако расрди, прзница’, *лакòсрдòсї* ф. ‘пргавост, напраситост, плахост’ (РСА). Речник ЈАЗУ бележи само придев *лакосрд* код Милићевића (РЈА). У старосрпском / српскословенском нема потврда овог придева (није регистрован у: ЗЕТТ 1970), као ни у старословенском (у: Цейтлин 1977 уопште се не помињу сложенице са компонентом *льгъко-*). Али зато се овај придев пројектује на прасловенску раван као **lǫgъkosъrdъ(jъ)*, а реконструише се на основу српско-хрватске потврде и супротних по значењу источнословенских облика: струс. *легкосердѣий* ‘добродушан’ и рус. дијал. *легкосердѣий* ‘љубазан, срдачан’, ‘попустљив, помирљив’ итд. (ЭССЯ 17: 74). Треба напоменути да је у руском придеву други члан изведен од именице **sъrdьce*, а у нашем од глагола **sъrditi (se)*.

Придев *свèсрдган* се од осталих разликује тиме што на месту прве компоненте има заменицу. Вук у свом *Рјечнику* бележи само прилог *свèсрдгно*, *свèсрдго* (Вук). У Матичином речнику књижевног језика регистровани су следећи облици: *свèсрдган* ‘веома срдачан’, *свèсрдицѣ*, *свèсрдгно* adv. ‘од свег срца’, *свèсрдгносї* ф. (РМС). Речник ЈАЗУ доноси следеће потврде: *свèсрд* (са напоменом да се јавља само до краја XVIII века), *свèсрдго*, *свèсрдган*, *свèсрдгно*, *свèсрдгносї*, *свèсрђе* (РЈА).²⁹ У старосрпском / српскословенском посведочен је прилог *вѣсєсрѣдо*, *вѣсєсрѣдно* који је, по Цету, образован према гр. *ὀλοкарδίως* (ЗЕТТ 1970: 304 s.vv. *вѣsesъrdo*, *вѣsesъrдно*), док се у етимолошком речнику старословенског језика не даје грчки предложак стсл. *вѣсєсрѣдъ* (ESJS 871 s.v. *srъdьce*).³⁰

Судећи по грађи изложеној у Цетовој студији, старосрпски / српскословенски је располагао много већим бројем придевских

²⁸ Старица речи би се, наравно, могла утврдити, али то би захтевало додатно истраживање.

²⁹ Речник САНУ није дошао до слова *с-*.

³⁰ И сам Цет, међутим, констатује да је неизвесност при препознавању преведеница највећа код образовања са придевом, бројем и заменицом у првом члану, уколико они имају појачавајућу функцију, нпр. у случајевима као што су *благонарочѣнтѣ*, *трнсетѣ*, *вѣсєслагъ* (ЗЕТТ 1970: 111).

сложеница са другом компонентом *-срд(ан)*. Већина њих је данас или застарела, или се у потпуности изгубила из језика. У питању су следећи придеви:

1. *благосрџь, благосрџьнь* (гр. εὐκάρδιος) (ЗЕТТ 1970: 150 s.vv. *blagosrџь, blagosrџьнь*) – Речник ЈАЗУ наводи облике *блаї̀срдг* ‘benignus, studiosus’ (XII и XIV век), *блаї̀срдан* (Данило, XIV век), *блаї̀срђе* (XIV век) (RJA); Вук, РСА, РМС, РСЈ немају;

2. *велемилосрџьнь* (нема гр. предлошка) (ЗЕТТ 1970: 288 s.v. *velemitosrџьнь*) – Вук, РСА, РМС, РСЈ, RJA немају;³¹

3. *високосрџь* (гр. ὑψηλοκάρδιος) (ЗЕТТ 1970: 296 s.v. *vykokosrџь*) – Речник ЈАЗУ наводи облик *високосрдг* ‘који је висока, горда срца, охол, надмен’, с напоменом да је из глагољског древијара (RJA); Вук, РСА, РМС, РСЈ немају;

4. *высосрџь* (гр. ὑψηλοκάρδιος) (ЗЕТТ 1970: 297 s.v. *vyososrџь*) – Вук, РСА, РМС, РСЈ, RJA немају;

5. *всьемилосрџь, всьемилосрџьнь* (гр. πανελεήμων) (ЗЕТТ 1970: 301 s.vv. *vssemilosrџь, vssemilosrџьнь*) – Речник ЈАЗУ наводи облик *свемилосрдан*, само у једном примеру (RJA); Вук, РМС, РСЈ немају;

6. *добросрџь* (гр. εὖσπλαγχνος) (ЗЕТТ 1970: 181 s.v. *dobrosrџь*) – Речник САНУ наводи облике *добр̀срдг, добр̀срдан* ‘доброћудан, добродушан’ (РСА); Речник ЈАЗУ наводи облике *добр̀срдг* ‘који је добра срца’ (већ од XIV века као лично име), *добр̀срдан, добросрђе* тј. *добр̀срдје* ‘добро срце’ (са напоменом да је из руског) (RJA); Вук, РМС, РСЈ немају;

7. *жестокосрџь, жестокосрџьнѣ* (гр. σκληροκάρδιος, ἢ σκληροκαρδία) (ЗЕТТ 1970: 316 s.vv. *žestokosrџь, žestokosrџije*) – Речник САНУ наводи облике *жест̀иок̀срд̄ан, жест̀иок̀срд̄гечан* заст. ‘жесток, гневан, окрутан, бездушан’ (према рус. *жестокосердный*), *жест̀иок̀срд̄гѣчје* заст. ‘неумољивост, окрутност, бездушност’ (РСА); Речник ЈАЗУ наводи облике *жест̀иок̀срдг* и *жест̀иок̀срдђе* као непоуздане, и *жест̀иок̀срдан* као „јамачно славено-српски израз“ (RJA); Вук, РМС, РСЈ немају;

³¹ Речници наводе само ове облике: *вел̀срдно* ‘herzensgern, lubentissime’ Бока (Вук), *вѣ̀лесрдно / вел̀срдно* заст. ‘врло срдачно, веома радо, свесрдно’ (РСА), *вел̀срдан* ‘који је пуна срца, свесрдан’, *вел̀срдно* ‘од свег срца, врло радо’ (РМС), *вел̀срдан* ‘веома срдачан или усрдан’ (RJA).

чији први чланови имају појачавајућу функцију (в. нап. 30), није лако утврдити да ли се ради о калковима или не.³⁴

Ситуацију на прасловенском плану могуће је сагледати само делимично, што због недовршености два прасловенска речника, што због огромне диспропорције у њима обрађеног материјала (SP: A – G; ЭССЯ: A – *otъtegnoti* (*se*)).

У краковском речнику регистрована је само једна придевска сложеница са другом компонентом *-sъrdъ* – облик *dobrosъrdъ*, реконструисан на основу с.-х. *gobъrdъcpъ* ‘benignus, clemens’, српсл. *добросръдъ* ‘misericors’, чеш. заст. *dobrosrdý* ‘benignus, clemens’, струс. *добросръдын* ‘милосрдан, сажаљив’, рус. заст. *добросердый* ‘добродушан’, укр. *добросердий* ‘добар’. Упућује се на синонимне облике проширене суфиксом *-ънъ*: чеш. заст. *dobrosrdný*, с.-х. *gobъrdъcpдан*, укр. *добросердний*. Придев се изводи од израза *dobro sъrdъse* и пореди са *milosъrdъ* (SP 3: 304–305), што би могло значити да и аутори краковског речника сматрају потоњи придев прасловенским образовањем. Занимљиво је да се у ЭССЯ придев ***dobrosъrdъ(jъ)* не реконструираше.

Остали примери су из московског речника. Поред горепоменутог **lъgъkosъrdъ(jъ)* (ЭССЯ 17: 74), ту су још три придева: **lъgosъrdъjъ*, реконструисан на основу једне струс. потврде: *лъгосръдын* = *легосердын* ‘незлопамтив’ (id. 17: 67); **lutosъrdъ(jъ)*, реконструисан само на основу срп.-сл. *лютосръдъ*, уз напомену да је његова прасловенска старина проблематична, али да структура друге компоненте сведочи о архаичности образовања (id. 15: 228); **laskosъrdъ(jъ)*, реконструисан на основу стсл. *ласкръдъ* f. ‘пожуда’, *ласкосръдъ* adj. ‘edax’, слн. *laskrn* ‘лаком на послатице’, рус.-цсл. *ласкосърдын* ‘неумерен, лаком’, ‘љубазан, срдчан’, *ласкръдын*, *ласкръдын* ‘неумерен у јелу’ (id. 14: 40), чија је крајња етимологија нејасна (в. ESJS: 403–404 s. v. *laskrъdъ*).

доменима се јављају могуће редакцијске иновације, како творбене тако и семантичке“ (Грковић-Мејџор 2005: 14–16).

³⁴ „Регионална распрострањеност и врста текста пружају у том случају додатни критеријум. Ако нека сложеница долази само у дубровачким и босанским исправама – натписи и писарски записи такође донекле одражавају народни језик – требало би одустати од тога да је означимо као преведеницу, као у случајевима [...] *мъногосръдънъ* [...] *мъногосръдънъ* [...] *келемилосръдънъ*. Црквенословенски утицај се природно не може искључити у тим некњижевним текстовима [...] и у неким случајевима питање мора остати отворено“ (Зетт 1970: 111).

Изложени материјал упућује на одређене закључке. Прво, придев *милосрдан* у српском (и хрватском) језику највероватније није народна реч (Вук га не бележи, а у грађи за Речник ЈАЗУ нема потврда овог придева из народног говора).³⁵ Историјске потврде сачуване су не само у контекстима писаним српскословенским језиком, већ и у онима где је језик старосрпски (в. горе примере из Даничићевог речника). Упркос архаичној творби, семантика придева у словенским језицима указује на то да он није могао бити образован пре примања хришћанства, чиме се практично искључује његово прасловенско порекло. Остаје, ипак, минимална могућност да је можда постојао псл. придев **milosъrdъ*³⁶ у неком другом, првобитном значењу, које се изгубило након његовог укључивања у хришћанску терминологију. У оба случаја морало би се радити о старијем, доћирилометодијевском слоју хришћанске лексике (а не староцрквенословенском), чиме се објашњава претежно књижевни карактер речи уз недостатак непосредног грчког предлошка.

Да би се појаснило питање карактера и старине придева *мило-срдан*, додатно су размотрене српске сложенице које садрже исте творбене елементе.

Анализа показује да сложенице са првом компонентом *мило*³⁷ нису израито честе у савременом српском стандардном језику. Њихова знатна бројност у књижевном језику релативизује се чиње-

³⁵ Потребно би било испитати његов статус и у осталим словенским језицима.

³⁶ Као што је можда постојао и псл. придев **dobrosъrdъ* (в. горе).

³⁷ Сложена лична имена нису била предмет овог разматрања, па се изнете констатације односе искључиво на анализирану апелативну лексику. Међутим, имена са елементом *mil-* (као првим или другим чланом) нису ретка у словенској антропонимији, уп. чеш. *Milobud*, пољ. *Milobędz* < **milobędъ*, срп. *Milogān* < **milodanъ*, *Milogpraī*, *Milgraī* (стсрп. *Милъдрагъ*), *Milogpraī* < **milodorgъ*, *Mioggruī* (стсрп. *Милъдроугъ*), *Milgruī* < **milodrugъ*, *Mioioсiй* (стсрп. *Милъгостъ*), стчеш. *Milhost* < **milogostъ*, струс. *Милонъгъ* < **miloněgъ*, срп. *Milorāg* < **miloradъ*, *Miloslav* (стсрп. *Милославъ*), *Milosav* (стсрп. *Милосавъ*), стчеш. *Miloslav*, струс. *Милославъ* < **miloslavъ* (ЭССЯ 19: 36–38); срп. заст. *Бојомил*, бут. *Богомил*, чеш. *Bohumil*, глуж. *Bohumil*, пољ. *Bogumił*, блр. *Багуміл* < **bogomilъ* / **bogumilъ* (ЭССЯ 2: 159), стчеш. *Bolemil* < **bolemilъ* (id. 186), стчеш. *Dalimil* < **dalimilъ* (ЭССЯ 4: 186), стчеш. *Dobromil* < **dobromilъ* (ЭССЯ 5: 43), срп. *Дрѣјоміо* (стсрп. *Драгомиль*), стчеш. *Drahomil* < **dorgomilъ(jъ)* (id. 75–76), срп. *Лихомил* (стсрп. *Лихомиль*) < **li-xomilъ* (ЭССЯ 15: 93), срп. *Радомиль* (стсрп. *Радомиль*), стпољ. *Radomil* < **ordomilъ* / **radomilъ* (ЭССЯ 32: 149).

ницом да највећи број примера чине песничке речи и кованице. У народном језику сложенице са *мило-* присутне су у одређеним лексичко-семантичким групама (имена одмила, имена животиња, ботанички називи), али њихова бројност далеко заостаје за бројношћу сличних образовања у књижевном језику. Сложенице са *мило-* нису биле продуктивне ни у старијим фазама развоја језика (старосрпски / српскословенски < старословенски). За већину сложеница са **milo-*, реконструисаних у ЭССЯ, прасловенска старина није извесна (што се неретко сигнализира и у самом речнику).

Сложенице са другом компонентом *-срд(ан)* такође нису честе у савременом српском стандардном језику. Слична је ситуација и у књижевном и у народном језику, где је број сложеница са *-срд(ан)* крајње ограничен. У старијим фазама развоја језика (старосрпски / српскословенски < старословенски) сложенице са *-срд(ан)* су биле знатно продуктивније, с тим што се у већини случајева радило о грчким калковима. Прасловенска старина сложеница са **-sǫrdъ*, реконструисаних у ЭССЯ, такође није извесна, али за њихово разматрање на прасловенском плану не располажемо довољно репрезентативним корпусом.

Изнете чињенице, пре свега оне о ненародном карактеру придева *милосрдан* у српском језику и непоузданој прасловенској старини сложеница са компонентама **milo-* и **-sǫrdъ*, на посредан начин поткрепљују тезу о пореклу стсл. *милосръдъ* (< ствнем. *miltherzi*) сведочећи да овај придев, по свој прилици, није могао настати нити бити позајмљен у прасловенском периоду, чиме се додатно оспорава његово свођење на псл. **milosǫrdъ(jъ)*.

ЛИТЕРАТУРА

- Барако, Татјана. „Прилог познавању сложеница у српскословенском језику (Димитрије Кантакузин, *Посланица кир Исаији*).“ *Прилози иџоучавању језика* 30–32 (1999–2001): 71–76.
- Вук: Вук Стефановић Караџић. *Српски рјечник (1852)*, I–II. Сабрана дела Вука Караџића, књига једанаеста (прир. Ј. Кашић). Београд: Просвета, 1986.
- Грковић-Медјор, Јасмина. „О приступу испитивању сложеница у српскословенском језику (на грађи рукописа РР I 28).“ *Ђирилске рукописне књиџе библиотеке Маџице српске. Акаџиџиџи, сџихолоџије, боџородичници*, VII. Нови Сад: Матица српска, 1999, 178–188.

- Грковић-Мејдор, Јасмина. „О методологији проучавања црквенословенског језика.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XLVIII/1–2 (2005): 11–20.
- Даничић, Ђуро. *Рјечник из књижевних сјарина српских*, I–III. Београд: Вук Караџић, 1975 (фототипија издања из 1863–1864. године).
- Ивић, Павле. *Прејлед историје српског језика*. Павле Ивић, Целокупна дела, VIII (ред. издања М. Радовановић, прир. А. Младеновић). Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2014.
- Недељков, Љиљана, Катица Шкорић. „Прилог проучавању српскословенских сложеница.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XL/2 (1997): 201–207.
- Никитовић, Зорица. „Сложенице у Доментијановом *Жијију Свејој Саве*.“ *Прилози проучавању језика* 39 (2008): 49–68.
- Никитовић, Зорица. „О сакралној семантици српскословенских сложеница високог стила.“ *Филолој. Часопис за језик, књижевност и културу* I (2010): 125–142.
- Никитовић, Зорица. „Српскословенске сложенице у ‘веку светлости’ (функционалностилски аспект).“ *Филолој. Часопис за језик, књижевност и културу* III (2011): 166–178.
- Никитовић, Зорица. *Сложенице у оријиналним српскословенским гјелима сакралног карактера*. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, 2014 (у штампи).
- ОРСЈ: Мирослав Николић (ред.). *Обрајни речник српског језика*. Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ – Палчић, 2000.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, 1–6. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1976.
- РСА: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–. Београд: САНУ – Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- РСЈ: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- СС: *Старославјанскиј словарь, по рукописям X–XI веков* (ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова). Москва: Русский язык, 1994.
- Цейтлин, Раља Михайловна. *Лексика старославјанског језика*, Москва: Наука, 1977.
- ЭССЯ: *Этимологический словарь славянских языков* (ред. О. Н. Трубачев), 1–. Москва: Наука, 1974–.

*

- ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (red. E. Havlová), 1–. Praha: Academia, 1989–.
- GRKOVIĆ-MAJOR, Jasmina. „Compounds in Varlaam and Ioasaph: Hilandar Slavic Manuscript No. 422.“ *Monastic Traditions. Selected Proceedings of the Fourth International Hilandar Conference* (eds. Ch. E. Gribble, P. Matejic). Bloomington: Slavica, 2003, 129–141.

- GUSMANI, Roberto. „Il modello del paleoslavo *milosrѣdъ*.“ *Incontri linguistici* 8 (1982–1983): 103–109.
- HUMBACH, Helmut. „Aksl. *milosrѣdъ*, got. *armahairts* und lat. *misericors*.“ *Die Welt der Slaven* 14 (1969): 351–353.
- MIKLOSICH, Franz. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Vindobonae: Guilelmus Braumueller, 1862–1865.
- RJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- SJS: *Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae* (red. J. Kurz, Z. Hauptová), 1–. Praha: Academia, 1958–.
- SP: *Słownik prasłowiański* (red. F. Sławski), 1–. Wrocław etc.: PAN, 1974–.
- ŠARAPATKOVA, Žofie. „Staroslověnské *milosrѣdъ* a staročeské *milosrdný*.“ *Cesty slov* (ed. P. Nejedlý, M. Vajdlová). Praha: Ústav pro jazyk český, 2012, 218–224.
- ŠARAPATKOVA, Žofie. „Poznámka k staroslověnskému adjektivu мнлѣ.“ *Studia Borysiana. Etymologica – diachronica – slavica* (red. M. Jakubowicz, B. Raszewska-Żurek). Warszawa: Instytut Slawistyki PAN – Fundacja Slawistyczna, 2014, 95–98.
- ZETT, Robert. *Beiträge zur Geschichte der Nominalkomposita im Serbokroatischen. Die altserbische Periode*, Köln – Wien: Böhlau-Verlag, 1970.

Marta Bjeletić

THE ADJECTIVES OF THE TYPE *MILOSRDAN* (A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF COMPOUNDS IN THE SERBIAN LANGUAGE)

S u m m a r y

Based on Gusmani's interpretation of the Old Slavic мнлѣсрѣдъ as a hybrid calque of the Old High German *miltherzi*, the paper traces back the development of the lexical family of the adjective *milosrdan* in the Serbian language, from the modern standard language to the Old Slavic. The conclusion is reached that in Serbian, the adjective *milosrdan* did not originate from vernacular language, while historical evidence of its use can be found not only in contexts written in Old Slavic but also in those written in the Old Serbian language. Although its formation is archaic, the semantics of this adjective in Slavic languages show that it could not have been formed before the adoption of Christianity, which practically denies the possibility of its Proto-Slavic origin.

In order to explain the character (whether it is a vernacular or a literary word) and the time of origin of the adjective *milosrdan*, it is placed in the context of similar word-formation structures (i. e. the adjectival compounds with *milos-* as the first component and those with *-srdan* as the second component) at all chronological levels.

The analysis has demonstrated that: a) the compounds with *milo-* as the first component are not particularly frequent in modern standard Serbian; in the literary language, such compounds generally belong to the poetic lexicon; in the vernacular language, they can be found in some lexical-semantic groups (petted names, names of animals, botanical names); the compounds containing *milo-* were not productive even in earlier stages of language development (Old Serbian / Serbo-Slavic < Old Slavic); for most compounds containing **milo-* a Proto-Slavic origin cannot be confirmed; b) the compounds with *-srd(an)* as the second component are also not frequent in the modern standard Serbian language and the situation is similar in the literary and vernacular languages; in earlier phases of language development (Old Serbian / Serbo-Slavic < Old Slavic), the compounds containing *-srd(an)* were considerably more productive but in most cases such words were Greek calques; a Proto-Slavic origin of the compounds containing **-srdъ* cannot be confirmed and the lexical corpus for their analysis in the Proto-Slavic context is not substantially representative.

The presented facts indirectly corroborate the hypothesis on the origin of the Old Slavic *млосръдъ*, demonstrating that the adjective could not have originated or been adopted in the Proto-Slavic period and disputing the assumed association with the Proto-Slavic **milosrdъ(jъ)*.

СТАРОСЛОВЕНСКО И СРПСКО НАСЛЕЂЕ I
СВЕТИ ЂИРИЛО И МЕТОДИЈЕ И СЛОВЕНСКО ПИСАНО НАСЛЕЂЕ (863–2013)

Издавач
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд
isj@isj.sanu.ac.rs
www.isj-sanu.rs

За издавача
СРЕТО ТАНАСИЋ

Рецензенти прилога
ЂОРЂЕ БУБАЛО, НАТАША ДРАГИН, АЛЕКСАНДАР ЛОМА, ЈАСМИНА
ГРКОВИЋ-МЕЏОР, АЛЕКСАНДАР МИЛАНОВИЋ, ГОРДАНА ЈОВАНОВИЋ,
ТОМИСЛАВ ЈОВАНОВИЋ, ЉИЉАНА ЈУХАС-ГЕОРГИЈЕВСКА, ПРЕДРАГ
КОМАТИНА, СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ, СВЕТЛАНА ПЕЈИЋ, ЈОВАНКА РАДИЋ,
РАДИВОЈ РАДИЋ, ВИКТОР САВИЋ, ВАЊА СТАНИШИЋ, ДИМИТРИЈЕ
Е. СТЕФАНОВИЋ, АНАТОЛИЈ АРКАДЈЕВИЧ ТУРИЛОВ, ИРЕНА ШПАДИЈЕР

Припрема за штампу
АЛЕКСАНДАР ИЛЧИЋ

Штампа
Colorgrafx, Београд

Тираж
500 примерака

Одштампано и повезано
децембра 2015. године

CIP – Каталогизација у публикацији – Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41(082)

821.163.41.09(082)

СВЕТИ Ђирило и Методије и словенско писано наслеђе : 863–2013 / [уредници Јованка Радић, Виктор Савић]. – Београд : Институт за српски језик САНУ, 2014 (Београд : Colorgrafx). – VIII, 542 стр. : илустр. ; 24 см. – (Старословенско и српско наслеђе ; 1)

Тираж 500. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија уз сваки рад. – Регистар.

ISBN 978-86-82873-49-5

а) Српски језик – Зборници б) Српска књижевност – Зборници
COBISS.SR-ID 212335628